

'Doodsoorzaak: honger en kou'

Misstanden tijdens hongerwinter

OMMEREN De familie Van Wamel uit Ommeren hoort in juni 1945 van het Rode Kruis dat hun geestelijk gehandicapte zoon Jan een halfjaar daarvoor 'na een korte ongesteldheid' is overleden. Hij is begraven op het terrein van de Stichting 's Heeren Loo in Ermelo, waar hij dan precies vier jaar heeft doorgebracht. De ouders brengen nog diezelfde week een bezoek aan het graf van hun zoon. Geneesheer-directeur Van der Wart van de Stichting begeleidt hen daarbij. Op de vraag van de ouders wat de doodsoorzaak van Jan is geweest, antwoordt hij kort en krachtig: „Honger en kou.”

door Richard van de Velde

■ Jan op 2-jarige leeftijd. Rechterfoto is de laatste foto van Jan die bekend is rond 1940. Bron fotos G. van Tuil.

In 2017 werd gepubliceerd dat in de psychiatrische inrichtingen in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog opvallend veel patiënten zijn gestorven. Voor zover nu bekend stierven in elk geval bijna 7500 mensen met psychiatrische problemen of een verstandelijke beperking méér dan in de zes jaren voorafgaand aan de oorlog. En hierbij zijn dan nog niet eens de circa 1200 Joodse patiënten en 50 personeelsleden van de psychiatrische inrichting Het Apeldoornse Bosch meegerekend, die in januari 1943 naar Auschwitz werden gedeporteerd en daar werden vermoord. Naast deze gehele Joodse inrichting zijn ook uit andere inrichtingen nog eens 250 joodse patiënten gedeporteerd in 1943 en 1944, doorgaans in kleine groepjes.

Volgens de nazi-ideologie was er in hun maatschappij niet alleen geen plaats voor Joden, Roma, Sinti, Jehovah's Getuigen en homoseksuelen, maar ook niet voor chronische psychiatrische patiënten en mensen met een verstandelijke beperking. In Nazi-Duitsland werden psychiatrische patiënten en mensen met een beperking in het kader van een 'euthanasieprogramma' vermoord. Zo gruwelijk is het in Nederland niet geweest, maar er zijn in diverse instellingen in die oorlogsjaren wel verschrikkelijke dingen gebeurd.

VERGETEN SLACHTOFFERS In de grote psychiatrische inrichting Willem Arntsz Hoeve in Den Dolder bij Zeist bijvoorbeeld, stierven tijdens de oorlog veel meer patiënten dan in de jaren daarvoor. Ook was het sterftecijfer hier een stuk hoger dan elders in de regio. Cecile aan de Stegge en Marco Gietema hebben hiernaar onderzoek verricht en daaruit blijkt onder andere dat de patiënten in deze inrichting al vanaf het begin van de oorlog twintigduizend kilo brood minder te eten kregen dan in 1939. Hierdoor nam het gemiddelde gewicht van vrouwelijke en mannelijke patiënten al in 1941 met respectievelijk 4,3 en 5,6 kilo af.

In hun boek *Vergeten Slachtoffers* berekenen de onderzoekers ook dat in de Hongerwinter van 1944-1945 maar liefst 29% van de patiënten is gestorven. Zij wijten dat deels aan de vervanging van de oorspronkelijke bestuurders door nationaalsocialistische bestuurders en geneesheren; dezen stelden geen belang in investeringen in de situatie van de patiënten en dat leidde tot mensonterende verwaarlozing. Natuurlijk was echter ook door de oorlogssi-

tuatione als zodanig heel vroeg een tekort aan voedsel, schoon water en zeep ontstaan. Hulp van buiten was er vaak niet voor de inrichtingen.

ATLANTIKWALL De nieuwe leiding van de Willem Arntsz Hoeve onderneemt niets extra's als de instelling overbevolkt raakt door de komst van 800 extra patiënten vanuit inrichtingen uit de kuststreek. Deze waren namelijk ontruimd om plaats te maken voor de bunkers en het geschut van de Duitse verdedigingslinie Atlantikwall. In één van de paviljoens op de Hoeve zitten nadien negentig reeds ondervoede en ongewassen vrouwen bij elkaar gepropt. Ziekten verspreiden zich razendsnel.

De reguliere patiënten raken door zoveel nieuwkomers ook helemaal gestrest. Er is veel te weinig voedsel voor zoveel mensen. Ook lijden ze kou en blijven daardoor te vaak in bed liggen.

Doktersvrouwen brengen hen kachels, maar de leiding bepaalt dat op het bosrijke terrein geen hout gekapt mag worden. Vooral dit besluit lijkt een doelbewuste keuze van de toenmalige NSB-leiding. Verplegers en verpleegsters kunnen het werk nu ook niet meer aan en sommigen stelen - uit lijfsbehoud - ook nog voedsel uit de instelling.

De WA-Hoeve heeft volgens de onderzoekers geld genoeg en beschikt tijdens de oorlogsjaren over voldoende voedsel en brandstof. Het wordt alleen niet aan de patiënten gegeven, maar verkocht aan de Duitsers.

Omdat ze al zo verzwakt zijn, vormt de periode van 1 oktober 1944 tot en met 31 mei 1945 (de hongerwinter) voor 500 patiënten de genadeklap. De belangrijkste doodsoorzaak was behalve infectieziekten, ondervoeding, vaak in combinatie met kou. Zij worden vaak anoniem begraven in het collectieve huurgraf van de Willem Arntsz Stichting aan de Woudenbergseweg in Zeist.

RAMP Ingewijden vermoeden dan ook dat de hierboven gememoreerde ramp in Den Dolder zich in nog meer (psychiatrische) instellingen heeft afgespeeld. Nader onderzoek moet uitwijzen of de uit Ommeren afkomstige Jan van Wamel in 's Heeren Loo in Ermelo ook soortgelijke dingen heeft meegemaakt. Jans ouders zijn timmerman Bernardus van Wamel en Wilhelmina Ton. Ze

krijgen op de Ommerenveldseweg 86 in Ommeren acht kinderen.

Hun tweede zoon Jan wordt op 28 augustus 1928 geboren en krijgt zeven maanden na zijn geboorte de stuipen. Dat zijn hevige, onwillekeurige spiersamentrekkingen, ook wel neonatale epileptische aanvallen genoemd. Dit wordt voornamelijk veroorzaakt door onvoldoende zuurstoftoevoer naar de hersenen. Een hersenbloeding of hersenvliesontsteking kan daarvan de oorzaak zijn. Jan heeft er zijn eerste levensjaren en ook daarna veel gehad. De hersenbeschadiging die hij daardoor heeft opgelopen, is er de oorzaak van dat hij niet kan praten en nauwelijks zelfstandig kan eten. Ook is hij niet zindelijk en dat is, in de tijd dat zijn ouders niet beschikken over een douche of luiers, echt een probleem.

HEILZAAM Als Jan ongeveer 13 jaar is, wordt hij opgenomen in een instelling voor kinderen met een verstandelijke beperking op het landgoed 's Heeren Loo in Ermelo. Dit tehuis gaat in 1907 van start onder de naam Groot Emaüs en verleent hulp aan jongeren met een lichte verstandelijke beperking.

In 1911 wordt in Ermelo een instelling voor meisjes geopend Lozenoord, dat in 1934 met Groot Emaüs fuseert tot 's Heeren Loo-Lozenoord. De heer W.F.H. van der Wart is hiervan tot aan zijn aftreden in 1946 de directeur.

Er is tot nu toe weinig bekend over de situatie in 's Heeren Loo tijdens de oorlogsjaren.

In 1942 wordt het psychiatrisch ziekenhuis Willem van den Bergh Stichting in Noordwijk ontruimd, vanwege mogelijke beschietingen vanaf de duinen. Zo'n 275 bewoners worden naar huis gestuurd. De overige bewoners worden overgebracht naar 's Heeren Loo-Lozenoord in Ermelo, dat daardoor overbevolkt raakt. Op 2 december 1942 arriveert de eerste trein, enkele dagen volgen nog twee transporten.

Op de avond van 9 april 1943 voltrekt zich in 's Heeren Loo nog een drama als joodse kinderen van de instelling per bus naar Kamp Westerbork worden overgebracht. Van daaruit gaan ze per trein naar Sobibor en worden daar direct na aankomst vergast.

In de eerste oorlogsjaren brengen de ouders, broers en zussen van Jan hem per trein in Ermelo gere-

geld een bezoek. Tijdens de hongerwinter van 1944-1945 is dat door de spoorwegstaking en het oorlogsgeweld niet meer mogelijk en is er tot zijn overlijdensbericht ook geen contact meer met hem.

HOGHE HEKKEN Er zijn verschillende oorzaken voor het feit dat er zo weinig bekend is over de situatie van de psychiatrische patiënten in de oorlog. Zo vinden hun behandelingen plaats buiten het zicht van de maatschappij en hebben de beroepsbeoefenaren die er werken zich te houden aan een beroepsgeheim.

Bovendien bevinden de meeste inrichtingen zich in die jaren achter hoge hekken in de heilzaam geachte bos- of zeelucht, ver van de bewoonde wereld. In de instituten zitten de patiënten in die jaren nog vaak achter een gesloten deur. De familie wordt na de spoorwegstaking nauwelijks nog op de hoogte gehouden van de behandeling en de voortgang van de verpleegden; postverkeer was beperkt vanwege de papierschaarste.

Als er al in de jaren na de oorlog gesproken wordt over het hoge sterftecijfer, dan schrijft men dit doorgaans eenvoudig toe aan de Hongerwinter. Daarmee was het verhaal snel verteld.

EERHERSTEL? Bij een bezoek aan de begraafplaats op het terrein van 's Heeren Loo, is het opmerkelijk dat er geen herinneringsplaque is te vinden voor de vele omgekomen bewoners uit de periode van de hongerwinter. Alle graven van die patiënten, ook die van Jan van Wamel, zijn tien jaar na de oorlog geruimd. Het onderzoek van Cecile en Marco in Den Dolder en het overlijden van Jan van Wamel in Ermelo zorgden er inmiddels wel voor dat GGZ Nederland en de Vereniging Gehandicaptenzorg Nederland (VGN) aan het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) opdracht hebben gegeven om op nationale schaal een onderzoek te starten naar deze vergeten groep slachtoffers. Hopelijk krijgen alle omgekomen patiënten nu eindelijk eerherstel. Familieleden hebben na 75 jaar het recht om te weten wat er met hun dierbaren is gebeurd.

Met dank aan Cecile aan de Stegge. Wie nog over aanvullende informatie of foto's beschikt, kan contact opnemen met Richard van de Velde, 0345-502583, r.velde@hetnet.nl